

Н.В. БУРУКОВСЬКА,
кандидат філософських наук, доцент
(Академія адвокатури України)

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ СУПЕРЕЧНОСТІ ДОБИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Ключові слова: аксіологічний фактор, глобалізація, етичні цінності, культурна ідентифікація, культурологічна концепція простору, міжкультурні зв'язки, феномен глобалізації, уніфікація, цивілізація, цивілізаційність, цивілізаційний конфлікт, цивілізаційні зрушення.

У сучасному значенні термін «глобалізація» починає використовуватися в науковому обігу з середини 80-х років ХХ століття. Від самого початку наукових досліджень визначення поняття «глобалізація» набуває характеру дискусії. Вчені різних галузей знання по-різному тлумачать цей термін.

М. Уотерс визначає глобалізацію як соціальний процес, в ході якого зникають географічні межі соціальних і культурних систем, і населення все більш усвідомлює зникнення цих меж. Під глобалізацією також мається на увазі розповсюдження західної моделі розвитку на решту країн планети, що фактично служить теоретичним обґрунтуванням однополюсного (універсального та ідеального) світового порядку [1, 590].

Західна модель за мовчазною згодою визнається зразковою. Тобто є єдино прогресивною та творчою, на відміну від будь-яких інших моделей розвитку, що є щонайменше спірним, враховуючи надто короткий час життя сучасної західної цивілізації на тлі багатотисячолітньої історії існування інших цивілізацій. Тому необхідно розібратися, чи дійсно глобалізація тотожна рах Амерісана, або це якісно новий процес в історії людства?

Також поняття глобалізації особливо підкреслює взаємозалежність та взаємообумовленість всіх світових процесів. Але й тут виникає чимало питань: чи залучаються до процесів глобалізації племена Центральної Африки або Південної Америки, або все-таки глобалізація має обмежений ареал розповсюдження?

Виникає питання, чи такі вже нові процеси, що описуються словом «глобалізація», і чи з'явилися наприкінці ХХ — початку ХХІ століття будь-які специфічні явища, які не спостерігалися раніше в історії людства?

Поза сумнівом, найбільш зручно зробити екскурс в історію на прикладі європейських країн, що дозволить краще зрозуміти ті небезпеки та перешкоди, що загрожують будь-якій країні на шляху її входження в глобальний світовий простір. Також необхідно докладніше з'ясувати, що являє собою процес глобалізації та сам глобальний світовий простір, і чому набувають поширення так звані «антиглобалізаційні» процеси. Чому глобалізація може призвести до зіткнення цивілізацій і чи дійсно запропонована модель глобалізації — це саме та єдина модель, оптимальна для людства, чи можуть існувати й інші моделі глобалізації?

Для розуміння глобалізаційних процесів важливе значення відіграє вельми комплексне поняття «цивілізація», по відношенню до якого на сьогоднішній день серед учених також не спостерігається повної ясності, проте існують загальні характеристики, що визнаються більшістю фахівців.

У даний час не існує загальноприйнятого визначення цивілізації, оскільки це пов'язано з труднощами переходу від концепції нації до мислення в цивілізаційних термінах, що еквівалентно переходу з мікрорівня на макрорівень. Операція на макрорівні вимагає вичленення не тільки характерних особливостей і складових частин, властивих саме цивілізаціям, але й визначення їх системної причинно-сміслової єдності та взаємозв'язаного функціонування.

Термін «цивілізація» походить від латинського слова «civilis» — громадянин, міський житель. Вперше слово «цивілізація» ввів у обіг маркіз Віктор де Мірабо в трактаті «Товариш людства» (1757), визначаючи його як «пом'якшення вдач, чемність, ввічливість і знання, поширювані для того, щоб дотримуватися правил пристойності та щоб ці правила відігравали роль законів гуртожитку» [2, 10]. Упродовж певного часу воно збагатилося новими значеннями і наприкінці ХХ століття перетворилося на ємне комплексне поняття.

Так, французький історик Л. Февр дає наступне визначення цього поняття: «Цивілізація — це рівнодіюча сил матеріальних і духовних, інтелектуальних і релігійних, що впливають в даний момент часу в даній країні на свідомість людей» [2, 31—32].

Б.С. Єрасов визначає цивілізацію як «соціокультурну спільність, сформовану на основі універсальних, тобто надлокальних цінностей, що отримують свій вираз в світових релігіях, системах моралі, права, мистецтва. Ці цінності поєднуються з обширним комплексом практичних і духовних знань і розробленими символічними системами, що сприяють подоланню локальної замкненості первинних колективів» [2, 25].

Взагалі в концепції цивілізації можна використовувати наступні функціонально значущі та взаємозв'язані критерії:

1. Наявність писемності та засобів зберігання і розповсюдження письмових записів.

2. Як центральна система, що конституює цивілізацію в соціокультурному відношенні, виступає релігія або поєднання релігійної системи і морально-філософського вчення. Кожній цивілізації, що процвітає, властивий певний мінімум дієвих етнічних цінностей (зразком може слугувати китайська цивілізація часів конфуціанства).

3. Цивілізація — це перш за все міське суспільство. («Культура, що знаходиться в містах», — за визначенням Ф. Бегбі.) Цивілізація відрізняється розвинутою соціальною стратифікацією і структурою, специфічним взаємовідношенням міської та сільської культурних систем. Особливою ознакою цивілізації служить наявність міст-мегаполісів, що розривають родинні стосунки з будинком або вітчизною.

4. Розвинена та освічена еліта, що здатна генерувати ідеї, направлені на розвиток цивілізації.

5. Наявність «високого мистецтва» з його розробленими і витонченими стилями на протигагу народному або примітивному мистецтву. В той же час слід вказати на нерозривний зв'язок і взаємовплив «високого мистецтва» і живлячих його народних мистецтв, що входять в цивілізацію націй і народів. Народна або «низька», «архаїчна», «язичницька» культура, перекази, вірування, народні мудрості, народні образотворчі засоби становлять істотний компонент цивілізації, оскільки, не знаходячись в зовнішньому семіотичному оформленні, цей компонент заповнює величезний соціокультурний простір і безумовно впливає на високе мистецтво.

6. Наявність торгівлі на далекі відстані та розвинутої мережі обміну продуктів і послуг, контрольованою купцями або державою.

7. Розвинена система економічних відносин, і, як специфічний показник,

ефективність сільськогосподарського виробництва — економічного базису цивілізації.

8. Поява і розвиток різних систем часу. Ретроспективне і перспективне сприйняття часу. «Осьовий час» і лінійний час. Фіксація мір часу, простору і ваги.

9. Наявність політичної структури управління. Племенна організація, заснована на спорідненості або земляцтві, заміщається політичною і управлінською елітою, яка формується за певними законами.

10. Розвинута і цілісна багаторівнева система семіотичних кодів і значень. Специфічна символічна система.

За різними оцінками в світі існувало близько 30 цивілізацій. На даний час загально визнаними є: індуська, китайсько-конфуціанська, буддистська, ісламська і християнська, яка часто поділяється на дві цивілізації: західноєвропейську і греко-славяно-православну. Також потенційні риси цивілізацій несуть африканська і латиноамериканська.

Слід зазначити, що християнська та ісламська цивілізації мають пряме відношення до середземноморської цивілізації. В соціокультурному вимірі їх об'єднують загальні фігури Мойсея та Ісуса Христа.

По мірі експансії європейських держав у XVII—XVIII ст. виникла необхідність розробки критерію включення інших, неєвропейських і нехристиянських країн, в систему «світової спільноти».

Таким критерієм виступило поняття «цивілізаційності». Країни, що не відповідали європейському поняттю «цивілізаційності», відносилися до «диких», або «варварських». Ті ж країни, які прагнули відповідати правильній, «європейській», поведінці, стали називати «полуцивілізаційними». Часто стандарти «цивілізованості» просто нав'язувалися іншим країнам силовими методами. І знов-таки, звертаючись до світової історії людства, можна віднайти подібні приклади в цивілізаційній історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, які будучи на вер-

шині свого культурного розвитку взаємно вважали інші культури варварськими (ця теза повністю вкладається в культурологічну традицію визначення та розуміння простору в межах світового філософського процесу).

Розширення поняття «цивілізованості» привело до появи терміну «цивілізація». Виявилось, що окрім європейської існують та існували раніше інші цивілізації зі своїм іншим, виробленим століттями, поглядом на світ. Це призвело до більш детального вивчення процесу їх появи, розвитку і загибелі або заміщення іншою цивілізацією.

Наприкінці XX століття в умовах глобалізаційних процесів почали з'являтися нові тенденції подолання суперництва держав-націй, стирання меж між ними і конфліктна бінарна опозиція «ми—вони» почала переходити на рівень цивілізації.

Перевага європейської цивілізації у військовому відношенні та її добровільно-примусове розповсюдження світом тільки підсилила цей розділ на «свій—чужий» і привела до ряду військових конфліктів, що можна було спостерігати вже на цивілізаційному рівні. В XX столітті ці військові конфлікти набули світового характеру та масштабу: I та II світові війни.

З погляду неєвропейських держав підтримувати норми «цивілізованості» в європейському значенні означало виявитися повністю беззахисними перед європейськими країнами; сліпе ухвалення цих критеріїв означало відмову від своїх традицій, засад і норм власної цивілізації, особливо в ментально-культурній сфері.

Детальне вивчення різних цивілізацій показало, що в будь-якій з них домінував найчастіше один (рідше — декілька) чинник, який розвивався і в більшості випадків не зникав із загибеллю цивілізації, а переходив до наступної, що виникала на її руїнах. Так, як приклад можна навести еллінську естетику. Фактично, саме цивілізації забезпечують будь-який прогрес: матеріальний, культурний або духовний.

С. Хантінгтон в книзі «Русійні сили цивілізації» зазначив: «Ми не можемо

приписувати розвиток цивілізації божественним законам або ж незмінним властивостям всесвіту, але саме в цьому проявляється лише визнання нашої віри або незнання» [2, 17].

Л. Гумільов в свою чергу пояснював зародження та розвиток цивілізацій впливом пасіонарного поштовху [3, 11]. Це дуже дискусійне положення в межах як вітчизняної, так і зарубіжної традиції, але виникнення нової цивілізації можливо пояснити різними факторами — від кліматичних до психологічних.

Так, наприклад, Н. Еліас пояснює розвиток цивілізацій механізмом конкуренції в різних сферах: в силі та відвазі для лицарів, у вишуканості манер для аристократії, в отриманні максимального прибутку для буржуазії або статусі для бюрократії.

Різні цивілізації робили наголос на різні складові прогресу — економічні, матеріальні, політичні, духовні, культурні і, навіть, інформаційні, які є особливо характерними для глобалізованого суспільства XXI століття.

Серйозну дискусію в науковому співтоваристві викликала опублікована в 1993 році спочатку стаття, а потім книга з тією ж назвою, видатного політолога Самюеля Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій?», в якій він зазначає, що «людська історія — це історія цивілізацій. Неможливо уявити собі розвиток людства у відриві від цивілізацій. Історія охоплює цілі покоління цивілізацій — від давніх (шумерської та єгипетської, класичної й мезоамериканської) до християнської та ісламської цивілізацій, а також прояв синьської та індуїстської цивілізацій. Впродовж усієї історії цивілізації пропонували людям найвищий рівень ідентифікації. В результаті цього витоки, виникнення, підйом, взаємодія, досягнення, занепад і падіння цивілізацій ґрунтовно вивчалися видатними істориками, соціологами й антропологами, серед яких були Макс Вебер, Еміль Дюркгейм, Освальд Шпенглер, Пітерім Сорокін, Арнольд Тойнбі, Альфред Вебер, А.Л. Кребер, Філіпп Бегбі, Керол

Куїглі, Раштон Колборн, Крістофер Даусон, С.Н. Айзенштадт, Фернан Бродель, Уільям Г. Макніл, Ада Боземен, Іммануїл Валлерстайн і Феліпе Фернан-дез-Арместо. З-під пера цих та інших дослідників вийшли довжелазні наукові праці, присвячені порівняльному аналізу цивілізацій. Ця література вкрай різна за своїми підходами, методологіями, акцентами й концепціями. Але тим не менш всі сходяться в основних поняттях, що стосуються природи, відмінних рис та рушійних сил цивілізацій» [4, 20—21].

Саме міжцивілізаційні суперечності постають як остання фаза суперечностей сучасного світу. Вони зумовлюються відмінностями культур і нерозривно пов'язаних з ними способами і стилями життя людей.

Вчений визначає цивілізації як соціокультурні спільноти самого вищого рангу і як самий широкий рівень культурної ідентичності людей. Для кожної цивілізації характерна наявність певних об'єктивних ознак: спільність історії, релігії, мови, звичаїв, особливостей функціонування соціальних інститутів, а також суб'єктивної самоідентифікації людини. Як пояснює автор, ці відмінності є не просто реальними, але й засадничими, оскільки «люди, які належать до різних цивілізацій (а цивілізації не схожі за своєю історією, мовою, культурою й, головне, за традиціями і релігіями), мають різні уявлення про взаємовідносини Бога та людини, індивіда та групи, громадянина і держави, батьків і дітей, чоловіка і дружини. Неоднакові й їхні уявлення про права й обов'язки людей, про свободу та владу, рівність і нерівність» [4, 24]. Усі ці відмінності не обов'язково призводять до конфліктів і насильства, але якщо це відбувається, вони відзначаються бурхливим, некерованим характером і є досить тривалими.

На думку вченого, конфлікт цивілізацій або цивілізаційних ідентичностей буде домінуючим у світовій політиці XXI ст. й замінить собою конфлікт правителів у XVI—XVII ст., націй-держав у XVIII—

XIX ст. та ідеологій у XX ст. Зміст конфлікту цивілізацій полягає у взаємодії між Заходом та незахідними цивілізаціями й останніх між собою. Народи та уряди незахідних цивілізацій більше не залишатимуться виключно об'єктами історії, а разом з Заходом стануть рушійними силами, що її визначають.

Конфлікт Заходу і незахідних країн, який робить неможливим формування єдиної універсальної цивілізації, потребує значних зусиль для вияву елементів спільності західної та решти сучасних цивілізацій.

На поверхневому рівні західна культура здійснила експансію у світовий культурний простір, однак на більш глибокому рівні існує фундаментальна відмінність західних концепцій співжиття від концепцій, що домінують в інших цивілізаціях. «Такі західні ідеї, як індивідуалізм, лібералізм, конституціоналізм, концепція прав людини, рівність, свобода, демократія, вільний ринок, відокремленість церкви, як правило, не мають резонансу в ісламській, конфуціанській, японській, індуській, буддистській чи православній культурах» [5]. Більше того, спроби Заходу запровадити власні цінності в інших цивілізаціях часто наштовхуються на супротив та каталізують процеси бродіння, настояні на есенції екстремізму та релігійного фундаменталізму. Навіть найдемократичніші політичні режими, як продукти виключно західного суспільного інтелекту, в не-західних цивілізаціях, розвивались здебільшого на підставі західного панування чи колонізації, а потім зникали в зворотному процесі — процесі деколонізації.

Однак власне культурно-цивілізаційний конфлікт умовно Східного і Західного цивілізаційних підходів розвивається не на ґрунті політичного, соціального, або культурно-релігійного протистояння, а швидше за все на підставі несумісності світоглядних етико-моральних концепцій обох полюсів. Ця свого роду конкурентна боротьба Східної і Західної цивілізацій до певного часу перебувала в абстрактно-теоретичній площині, що полягала лише в

декларації абсолютно різних автономних світоглядних систем. Сучасний світ зіткнувся з певною дилемою. «Об'єктивні» глобалізаційні процеси наштовхнулись на нездоланну перешкоду східного культурного ізоляціонізму та етно-релігійного консерватизму.

У глобалізованому світі відбуваються зміни традиційного уявлення про завдання та функції держави, політики, людини і, нарешті, моралі. У сучасному світі проблеми етики та моралі різко відмежовані від сфери реального, матеріального буття. Такі етичні категорії, як добро, справедливість, любов, чесність, милосердя, шляхетність, прощення вважаються історичними анахронізмами. Як тільки постає моральне питання, відразу стає зрозумілим, що мораль, відмінна від повсякденної рутини світу, сфера незрівнянно серйозніша та пов'язана з особливими зобов'язаннями, які не мають нічого спільного з сучасними міжнародними відносинами та зовнішньополітичним курсом більшості країн світу як Західного, так і Східного.

У етико-світоглядній концепції європейського зразка людина сприймається як самодостатня одиниця. Людина є носієм невід'ємних природних прав, що часом переважають у своїй значимості самого носія цих прав. Право, замішане на моралі, завжди рухалось в напрямі раціоналізації процесів суспільного буття, допоки не відмежувалось від сфери етичного, виробивши свої власні регулятиви. Поряд з тим, європейське право дотепер зберегло в собі первісну матрицю моралі. Імануїл Кант, інтерпретуючи сутність категоричного імперативу, зазначив: «дій відповідно до такої максими, яка в той же час сама може стати всезагальним законом». Філософ акцентує увагу саме на тому моменті, що людина не тільки є підпорядкованою моралі, а й рацію. Кант вважає, що право є нічим іншим, як результатом витвору раціональності людини і, таким чином, залежить від неї.

Західна людина постійно раціоналізує власне буття, відмежовуючи себе тим самим

від універсальних законів моралі. Етичне сприйняття світу поволі атрофується та втрачає свою актуальність під тиском надто раціоналізованих сфер суспільного життя, що вимагають залучення «раціо» до будь-якого з видів діяльності. Доцільність, а не моральність, стає основним критерієм у людських взаєминах в XXI столітті. «Не людина є мірою всіх існуючих речей», як вважав софіст Протагор, а речі стали виміром людини, точніше, користі, яку вона може принести суспільству.

Цінності не є витворами певної культури, що змінюються від однієї історичної епохи до іншої, чи суб'єктивними поглядами окремих індивідів, за допомогою яких вони соціалізуються чи оцінюють явища навколишнього середовища. Цінності в усі часи мали і повинні мати характер імперативної норми, спільної для обох цивілізацій (як Східної, так і Західної). Можливо саме усвідомлення універсальності ціннісних орієнтацій може лягти в основу глобалізаційних зрушень в культурній і ментальній сферах.

Конфлікт Заходу і незахідних країн, який робить неможливим формування єдиної універсальної цивілізації, потребує значних зусиль для вияву елементів спільності західної та решти сучасних цивілізацій.

Розв'язання глобальних проблем людства потребує нової філософії толерантності, причому єдиною основою, на якій можливе конструктивне взаємопорозуміння і співпраця за умов соціокультурного й релігійного плюралізму, є гуманізм. А проте мешканці планети Земля постали перед реальною загрозою дегуманізації. Філософи дедалі серйозніше говорять про можливість зникнення людини як виду, наділеного духовними рисами.

Саме можливість інформаційного обміну визначатиме інтеграційні процеси в майбутньому, шляхи збереження уявлення про самоцінність власної національної, політичної, релігійної, етнічної культурної ідентичності, про пошуки власного шляху, власної парадигми суспільного розвитку, власної самоідентифікації.

Список літератури:

1. *Иноземцев В.* Расколота цивилизация / В. Иноземцев. — М.: Академия-Наука, 1999.
2. Сравнительное изучение цивилизаций. — М.: Аспект Пресс, 1999.
3. *Гумилев Л.Н.* От Руси к России / Л.Н. Гумилев. — М.: Экспресс, 1992.
4. *Хантингтон Самюэль.* Столкновение цивилизаций? — Пер. с англ. Г. Велимеева, Ю. Новикова. — М.: Изд-во АСТ, 2003.
5. *Шкіль Андрій.* Місце України у двоподілі світу / Андрій Шкіль. Вітер імперії: збірка статей з геополітики. — Львів: ЦДРП «Євразія», 1997.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется влияние аксиологического фактора на цивилизационные противоречия в эпоху глобализационных процессов в современном мире.

SUMMARY

Influence of the axiological factor on the civilization contradictions in the epoch of globalization's processes in the contemporary world is analyzed in the article.

Рекомендовано кафедрою теорії та історії держави і права

Подано 13.12.2010.